

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора філософських наук Філоненко Олександра Семеновича
на дисертацію Говоруна Сергія Миколайовича «Теоретичні
засади православної еклезіології у її історичному розвитку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських
наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я**

Тематика представленого дисертаційного дослідження є актуальною з ряду причин. Сучасна православна еклезіологія знаходиться у центрі уваги значної кількості науковців, які намагаються описати специфіку конфесійного розуміння релігійних спільнот. При цьому православна еклезіологія самоідентифікується у протистоянні з католицькими і протестантськими еклезіологіями. Разом із тим, з середини XIX століття уявлення про православну церкву як ідеальну спільноту запозичувалися із католицької та протестантської теології. Наприклад, еклезіологія Хомякова знаходилася під впливом католицької теології спільноти як ідеальних відносин любові. А еклезіологія Флоренського, який наголошував на значенні Церкви як містичного Тіла Христового, визначалася ідеями протестантських теологів. Таким чином, виникав феномен прихованого екуменізму еклезіологічної думки. При цьому сама еклезіологія мала яскраво конфесійне забарвлення. Православна еклезіологія ідеалізувалася за рахунок протиставлення іноконфесійним уявленням про церковний устрій. І критика католицьких і протестантських уявлень про Церкву відбувалася за рахунок викривлення православними засад еклезіологій інших конфесій. Спілкування з іноконфесійними християнами у діаспорі, участь в екуменічних дискусіях, особливо у католицько-православному діалозі з 1960-х років, зростання

критичності богословського мислення у кінці XX століття привели до переосмислення засад православної еклезіології. Визнання наявності спільних парадигм осмислення Церкви у всіх християнських конфесіях був лише першим кроком. При наростанні зовнішніх викликів у добу постмодерну увагу теологів привернули явища впливу на практичну і теоретичну еклезіологію наявних моделей світського соціального життя. Переосмислення відносин парадигм церковної та світської соціальності привело до встановлення того факту, що протягом всієї історії православ'я залежність від моделей світської соціальності була набагато більшою, ніж це традиційно уявлялося. Представлене дисертаційне дослідження є *першою великою систематичною працею*, яка враховує усі зазначені нами аспекти актуальності та значущості православної еклезіології. Автор роботи ставить перед собою завдання аналізу еклезіологічних концепцій, які існували та існують в православній думці. Важливо, що робота відразу прослідковує зміни парадигм православної еклезіології у відкритості до католицької та протестантської думки. Більше того, встановлюється, що такі явища як євхаристійна еклезіологія та пов'язаний з нею персоналізм є парадигмою, що стала спільною для усіх християнських конфесій. Відмітимо, що євхаристійна еклезіологія та персоналізм виникли у католицькій традиції, і лише з часом розповсюдилися на православ'я. Разом із тим євхаристійна еклезіологія стала основою ідентичності для сьогоdnішнього православ'я. Переконатися в вірності цього діагнозу можна при аналізі автором дисертації постмодерних еклезіологій. При презентації цих еклезіологій у представленому дослідженні так і не доведено, що вони укорінилися в православному світогляді. Відтак, можемо говорити про євхаристійну еклезіологію як мета-парадигму для сучасного православ'я як з теоретичної, так практичної точок зору. Також важливо відзначити, що автор дисертації ідейно залежить від основних ідей євхаристійної еклезіології, особливо у їх викладі протоієреєм Миколою Афанасьєвим. При цьому еклезіологія Афанасьєва переосмислюється вже з більшим наголосом на персоналізмі. Автор дослідження старанно уникає

солідарності з вченням Зізіуласа стосовно першості. Разом із тим, бачимо повну солідарність із документами католицько-православного богословського діалогу, які сформовані на основі еклезіології Зізіуласа. З точки зору євхаристійної еклезіології у дусі Афанасьєва автор дослідження критикує тотальний вплив на життя християнських спільнот ієрархічних структур. В цілому, визнаючи закономірність виникнення різноманітних церковних структур, дисертант доводить, що коли структури отримують самодостатнє значення, вони перестають служити громадам та стають паразитичними явищами. Такі уявлення зумовлюють загальну критичну спрямованість роботи.

Для нас є очевидною велика перевага дисертації, що вона виходить за межі гносеологічної спрямованості богослов'я. Адже звичайно при початку аналізу православної еклезіології богослови починають задаватися питаннями про церкву як авторитетну інстанцію чи місце особливого досвіду. Так чи інакше богослови пропонують деякі істини, виходячи з факту існування церкви як особливої соціальності. Нам видається важливим, що дисертант намагається аналізувати церковну спільнотність саму по собі, без звернення до гносеологічних аспектів. Ця особливість дисертації і дозволяє досягнути новизни.

Критичне мислення дисертанта дозволяє віднайти можливості до творення феноменології життя християнських громад у їх різноманітних проявах, серед яких треба виділити спільноту учнів, братство вірних, парафію, тощо. Історичні типи еклезіологічних теорій стають предметом для авторської герменевтики, яку сміливо можна назвати місіональною. Ця герменевтика дозволяє виділити ті типи еклезіологічних теорій, які сприяють місіонерському успіху православ'я у його діалозі із світом та ті типи еклезіологічних теорій, які унеможливлюють такий успіх. Також ідея, що еклезіології та богослов'я в цілому є мовами, на яких церква висловлює себе, стає основою саме для герменевтики. Намагання автора дослідження відсторонити від герменевтичного характеру власної методології дещо дивує.

Дисертант відразу переходить до терапевтичного завдання очищення православної еклезіології як мовного універсуму від слів з метафізичним значенням, від концептів, що пов'язані з претензією на владу. Дивує також замовчування принципово постмодерністичного характеру пропонованих дисертантом деконструкцій, маскуванню цих деконструкцій під аналітичну терапію. Таким чином, маємо цікаві методологічні стратегії, які виникають при переході від феноменології та герменевтики, від модерного мислення до постмодерного. Однак при цьому автор маскує характер власного мислення під об'єктивний, а тому і називає аналітичним методом те, що є герменевтикою і постмодерною деконструкцією як частиною герменевтичної стратегії. В цілому проповану методологію слід визнати напрочуд успішною, а її евристичний потенціал – далеко не вичерпаним самим дослідником. Також слід визнати, що історичні трансформації православної еклезіології відчитуються не лише за допомогою теорій Куна та Макінтаєра. Теорія ядра Лакатоса є значно важливішою. Адже є певні постійні елементи «ядра» церковної реальності, а також є ті елементи, які стають постійними та вже фактично не можуть бути деконструйовані у ході подальшого розвитку. Ці елементи «ядра» протиставлені тим елементам, які є фактично зайвими, можуть бути «зняті» у ході критичного осмислення церковної дійсності. Важливо, що елементи ядра можуть переосмислюватися. Наприклад, церква як спільнота може вже розумітися не як цілісний колектив, а як інтерсуб'єктивна мережа відносин. Персоналістський акцент при тлумаченні спільноти не є випадковим. Сама ідея церкви як спільноти в межах модерного світогляду була консервативною за свою спрямованість та колективістською за своїм сенсом. Але в часи кризи модерного світогляду православна теологія використала ідею церкви як спільноти для обезцінювання значення власних ієрархічних структур. Дисертант є яскравим прибічником лібералізму і персоналістична інтерпретація спільнотності є необхідною для підтримки ідеалів лібералізму.

У результаті аналізу тексту дисертації ми змушені висловити деякі зауваження до роботи у якості полеміки та заохочення автора до більших глибокого прояснення його власної наукової позиції:

1.Для нас видається непереконливим, що спілкування членів спільноти вважається певною субстанцією, яка автоматично є церквою. Нам видається, що громада вірних є Церквою лише настільки, наскільки спілкується з Богом. Вірно, що досвід прийняття Бога є пропорційним до досвіду прийняття іншого у спільноті. Але сама по собі спільнота, з ідеальними відносинами між членами, ще не Церква, якщо у такої спільноти немає досвіду безпосереднього спілкування з Богом, переживання Присутності, переживання власної відкритості до Трансцендентного, що приходить і є, а не лише уявляється як предмет віри.

2.Автор підводить до висновку, що якщо у церковній спільноті забрати тиск ієрархічних структур, то обов'язково спільнота буде відкрита до діалогу із світом, з іншими. Нажаль, існують спільноти, які цілком поза ієрархічними структурами, але вони не мають відкритості до світу, а зайняті самі собою, є живим музеєм. Також існують приклади, коли саме ієрархи, як то Петро Могила, та певні структури, як то Свята Гора Афон, ставали джерелами для релігійного, культурного і соціального оновлення церкви у її місіонерській діяльності.

3.Якби автор уважніше придивися до того, як живуть релігійні громади, то він би побачив, що церква це не лише громади, це і мережеві зв'язки між ними, і це певні рухи, які виникають на основі громад та їх зв'язків між собою. Церква – це мережа громад, яка перебуває у русі, які є релігійним рухом, який діє, а не лише є Церквою. Якщо у Церкви немає діяльності у її діалозі з світом, немає постійного руху в світ, то церква і не є церквою. Місіонерська природа церкви – це її більша сутність, ніж її буття громадою.

Але зазначені зауваження не знижують високої оцінки отриманих у дисертації результатів. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною

самостійною роботою дисертанта. Поставлені у роботі мета і завдання виконані, дослідження відбулося.

Знайомство зі змістом дисертації, монографією, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Говоруна Сергія Миколайовича «Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, доцент

кафедри теорії культури і філософії науки

філософського факультету

Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна

О. С. Філоненко

